

VRANGE BØGE PÅ FARUM SKOVDISTRIKT

Af JUST HOLTEN

Den 8. oktober 1961 holdt Skovhistorisk Selskab en ekskursion til nogle skove, dels hørende under Skjoldenæsholm, dels under Farum skovdistrikt. Man ville dermed markere hundredåret for forstmanden, arvelighedsforskeren, dendrologen, professor A. OPPERMANN's fødsel. De to områder blev valgt, fordi begge spillede en betydelig rolle for de undersøgelser som OPPERMANN i begyndelsen af dette århundrede foretog vedrørende bøgens vækstformer og disses nedarvning. Resultaterne af disse undersøgelser offentliggjordes i Det Forstlige Forsøgsvæsen i Danmark, 2. bind, i 1908, og dette værk er måske det mest kendte af OPPERMANN's publikationer, og sikkert det der har størst dendrologisk interesse.

Den 9. marts 1962 holdt forfatteren til disse sider et kort foredrag i Dansk Dendrologisk Forening og omtalte heri de vrange Bøge i Farum distrikts skove samt viste som lysbilleder nogle fotografier, der blev taget i forbindelse med OPPERMANN's studier.

I det følgende tages emnet atter op, i skriftlig fremstilling, som til en vis grad kan gælde for et referat, såvel af det på ekskursionen i Farum-skovene fremdragne, som af det i foredraget omtalte, måske suppleret med en og anden oplysning som ikke er kommet frem ved de nævnte lejligheder.

Betegnelsen »vrangle Bøge« har OPPERMANN skabt, eller i det mindste givet fast indhold, idet han hermed betegner en formtype hos Bøg, som i meget væsentlig grad afviger fra den normale med mere eller mindre ret stamme og nogenlunde regelmæssig gren- og kroneform. Navnet dækker en type, som er karakteriseret ved at stammens naturlige negative geotropisme har svigtet, således at den fremtræder med tydelige og hyppige vinkelbøjninger eller slangebugtninger. Træets højde bliver derfor kun ringe selvom det opnår en betydelig alder, og i rene Bøge-bevoksninger er der en stærk tendens til at sådanne lavvoksede typer forsvinder, dræbes af de normalt voksendes skygge. Undertiden kan stammen på de nederste få meter være ret, for så pludselig at opløse sig i et antal slangebugtede eller zigzag-

formede grene, der snart søger lige ned mod jorden igen, så kronen bliver paraplyformet og virkelig kan yde ganske godt ly under en regnbyge.

Af denne Hægebøg-type, hvis naturlige skæbne det jo også må være at blive udkonkurreret af de højt opvoksende træer, er Fasanbøgen i Slotshegnet under Jægerspris en af de navnkundigste.

I forstlige kredse blev kendskabet til OPPERMANN's forsøg på at påvise, at den vrang Bøg er en arvelig type, snart almindeligt udbredt, ikke mindst takket være professorens forelæsninger og ekskursioner, mindre kendt turde det være, at den daværende skovrider på Jægerspris distrikt, rigsgreve FR. SPONNECK allerede et par år før OPPERMANN, havde samlet olden af Fasanbøgen og udsået dem i planteskole på Jægerspris. Da OPPERMANN under sine studier kom til Jægerspris-skovene, overdrog grev SPONNECK ham sine planter, som kom til at indgå som materiale i OPPERMANN's arvelighedsforsøg sammen med planter han selv havde tiltrukket af talrige frøpartier, som han havde samlet af forskellige vrang Bøge.

Både SPONNECK's og OPPERMANN's arvelighedsforsøg må, målt med nutidens alen, kaldes temmelig primitive, blandt andet har ingen af dem foretaget kontrol med bestøvningen, så deres materiale må antages at være en blanding i fuldstændig ukendt talforhold, af planter opstået efter selvbestøvning, og af planter hvis oprindelse skyldes bestøvning fra normalt skabte Bøge-træer. Ikke destomindre må det erkendes, at forsøgene bragte det første grove bevis for vrang-bøgetypens arvelighed, idet der blandt afkommet fra de vrang Bøge fandtes en påfaldende stor mængde typiske vrangformer – foruden en stor mængde tilsyneladende normaltformede Bøge og en del mere eller mindre udprægede mellemformer af udseende som dem der også kan findes mange steder i skovene.

Som det i indledningen blev nævnt, findes der i skovene under Farum distrikt ret mange udprægede vrang Bøge, af hvilke en del er beskrevet af OPPERMANN og nogle fotograferet af hans hjælper, daværende forstassistent, senere, nu afdøde kgl. skovrider AAGE HOLTEN.

Den der, som forfatteren, har færdedes i disse skove daglig i 35 år, har heller ikke kunnet undgå at finde et stort antal yngre vrang Bøge, dels i umiddelbar nærhed af de tidligere kendte og med stor sandsynlighed stammende fra disse, dels også langt fra typiske modertræer og i disse tilfælde må man antage at træerne er kommet til verden takket være en heldig krydsning mellem nogle af de foran omtalte mellemformer, som uden at vække særlig opmærksomhed findes mange steder i distriktets Bøge-bevoksninger.

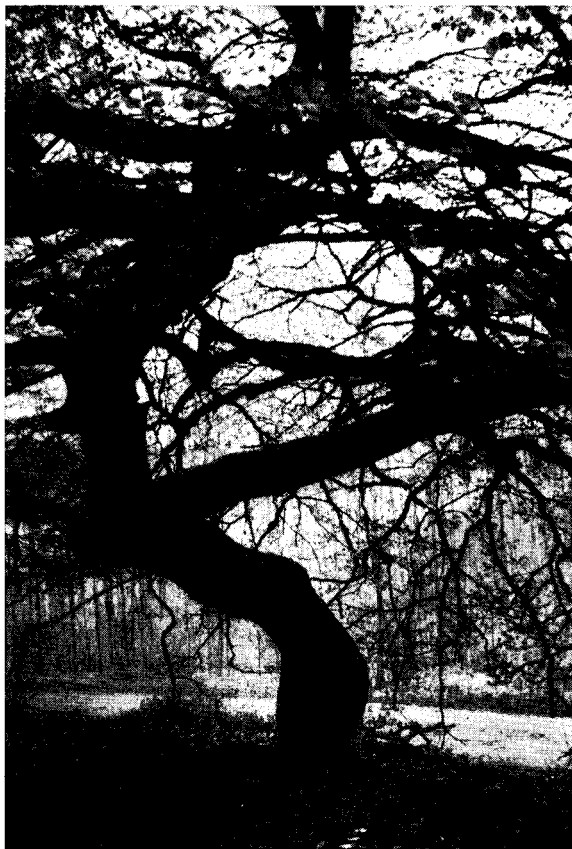

Fig. 1. Hægebøg, Lystrup skov, afd. 16 ved Kilden.
E. Hartmann fot. 1965.

Der er selvfølgelig enkelte af de vrangle Bøge, som er beskrevet af OPPERMANN, som ikke eksisterer mere, særlig erindrer jeg den smukke Sortemosebøg med en svær zigzagformet stamme, og en ret højt ansat paraplyformet krone. Dette anselige træ, som stod på meget fladgrundet jord i kanten af Sortemose, i Uggeløse skov faldt i en moderat storm omkring 1930.

De vrangle Bøge, der er kendt fra ældre tid, og som jo alle nu bærer et vist præg af anselighed, har i det mindste i det sidste halve århundrede været genstand for skovbestyrelsens opmærksomhed og omhu, og der findes derfor en række af ældre seværdige vrangle Bøge, mere eller mindre udprægede Hægebøge i distriktets skove.

Den ældste litterære kilde jeg har truffet, hvorfra viden om de vrangle Bøges historie kan øses, er distriktets driftsplan af 1881, som

Fig. 2. Hængebøg, Lystrup skov, afd. 4.
A. Holten fot. 1907

dog kun nævner en enkelt Hængebøg »Festpladsbøgen« i Slagslunde skov. (fig. 6 og 7)

Bortset fra denne enlige svale, der ingen sommer bragte, synes den ældste litteratur om disse Bøge at være OPPERMANN's forannævnte værk fra 1908 og skovdistriktets driftsplan af 1915.

Kun 5 Hængebøge, omtalt begge disse steder, er levende endnu og skal kort omtales. Driftsplanen bestemmer at de alle skal bevares, sammen med de andre, heri opførte, som storm eller alder ikke desto mindre i den siden da forløbne tid har bragt til fald.

I Lystrup skovs vestlige del, Jordhøj krat, står i afd. 4, ved foden af Gisbjerg, en ret anselig Hængebøg, om hvilken OPPERMANN gennem

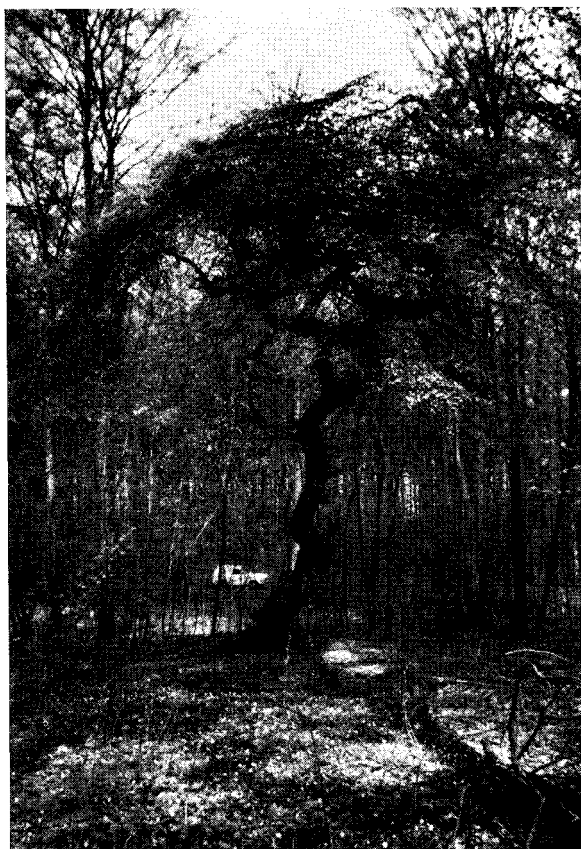

Fig. 3. Samme Hængebøg som fig. 2.
E. Hartmann fot. 1965

den daværende skovløber har fået oplyst, at den »for 40 år siden«, altså henimod 1870, stod i et krat af meget store Hassel-buske. Denne Bøg skulle for nu omtrent 100 år siden være fældet, men skovfogeden gav i sidste øjeblik kontraordre, dog med et – af OPPERMANN citeret – udtryk, som ikke tyder på ærbødighed for denne naturens mærkelige skabning. (fig. 2 og 3)

Driftsplanen 1915 angiver træets omkreds i brysthøjde til 180 cm (diam: 57 cm), højden til 11,5 m – på dette sted er 100-årige Bøges højde normalt omkring 28 m – kronediameteren var 11 m. I 1963 måler omkredsen 205 cm (diam: 65 cm), OPPERMANN skriver, at træet trykkes stærkt af den omgivende skov. Dette forhold er dog ændret ved passende hugst gennem den sidste menneskealder.

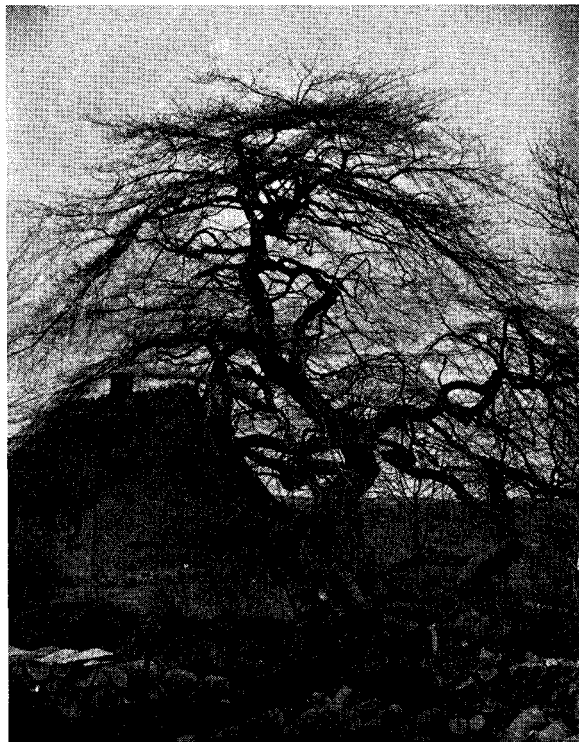

Fig. 4. En stor Hængebøg ved skovløberstedet Krogelundshus
A. Holten fot. 1907.

Ingeborg Frederiksens tegning af samme træ, se side 143.

I Lystrup skovs østlige del, Lystrup Kobbøl, omtaler OPPERMANN at der på bakkehælden forekommer »flere udprægede Zigzagformer under den lysnede Bevoksning af Fyr og Gran«. Om nogle af disse former er identiske med de to Hængebøge, der idag står ved foden af Himmerigsbakken, lige ud til Kildevejen, kan ikke afgøres med sikkerhed, men jeg erindrer fra første gang jeg var i Lystrup skov, i 1921, på dette sted at have set store, gamle Fyr og Gran, lyshuggede og underplantede med Ædelgran. Den sydligste af de to Hængebøge med de mange zigzagformede grene er 163 cm i omkreds, 52 cm i diameter, den nordligste, overfor kilden, 141 cm i omkreds, 45 cm i diameter. (fig. 1)

I det nordvestlige hjørne af Krogelund, ved det gamle skovløbersted, står den største af distriktets Hængebøge, lige inden for skovgærdet.

Fig. 5. Hægebøg i sydkanten af Krogelund, afd. 84.
A. Holten fot. 1907.

OPPERMANN bringer en fotografisk gengivelse af dette træ, som i 1915 angives at være 333 cm i omkreds (diam: 106 cm). I 1963 er omkredsen 453 cm, svarende til diam: 144 cm. (fig. 4)

Dette træ må sikkert anses for meget gammelt, men kan stadig glæde sig ved en tilsyneladende velbefæstet sundhed, samt ved at være blevet tegnet af INGEBORG FREDERIKSEN i foråret 1962. (se side 143)

Det havde ved ekskursjonen i oktober 1961 en udmærket anledning til at vise sin værdi som regnskærm.

I samme skov, nær Søleddet i dens sydvestlige hjørne, står i selve det sydlige skelgærde 3 Bøge af hvilke de to østligste er udprægede Hægebøge, utvivlsomt de to OPPERMANN omtaler, den tredje, vestligste, måske snarere en mellemform. Den midterste af de 3 er sikkert den OPPERMANN bringer fotografi af, hvis omkreds driftsplanen 1915 angiver til 100 cm, diam: 32 cm, mens vi i 1963 har omkreds 164 cm, diameter 52 cm, dens vestlige nabo, som står kun 6 m fra Hægebøgen, måler idag 2 m i omkreds, mens den østligste Hægebøg, 20 m fra naboen, nu har en omkreds af 172 cm, diameter 55 cm. (fig. 5 og 8)

Fig. 6. Festpladsbøgen, Slagslunde skov, afd. 104.
A. Holten fot. 1907.

De to Hængebøge ligner hinanden så meget, at det voldte nogen vanskelighed at konstatere, hvilken af dem der er fotograferet i 1907.

Den øjensynlig længst kendte og højst estimerede Hængebøg i Farum distrikts skove er den såkaldte Festpladsbøg, i Slagslunde skov, afd. 104 (fig. 1 og 2). Den nævnes, som foran omtalt allerede i distriktets driftsplan af 1881, atter i planen af 1891, den findes afsat på generalstabskort, og ifølge OPPERMANN skal det være skovfoged ULRICH, der kort efter at han tiltrådte tjenesten i Slagslunde skov, 1854, opdagede det mærkelige træ og fik hugget frit om det, så det kunne udfolde sin ejendommelige natur.

Som man kan tænke, har denne Bøg sit navn af, at der ved det sted, hvor den står, har været en festplads. Her har skuepladsen

Fig. 7. Festpladsbøgen, 1965.
E. Hartmann fot.

været for de skovfester, der fra ældgammel tid blev afholdt i Slagslunde skov 2. pinsedag, men senere blev festpladsen flyttet ud til sognevejen, hvor egnens folk stadig samles på den årlige festdag.

I 1915 målte Festpladsbøgen 192 cm i omkreds (diam.: 61 cm), højden var 9 og kronediameteren 9,5 m.

Idag er omkredsmålet 235 cm (diam.: 74 cm).

Da jeg i 1928 lærte Festpladsbøgen at kende, var den omgivet af gammel Bøge-skov, efter driftsplanens angivelse stammende fra 1814, og med en middelhøjde på 25,8 m, middeldiameter 30 cm. Hægebøgen har altså kun nået godt en trediedel af naboernes højde, men dobbelt så stor diameter som bevoksningens middeltræ. Ikke desto mindre anser jeg det for ret sandsynligt, at den er jævnaldrende med de omgivende træer. Den meget lille højde er jo karakteristisk for typen, en direkte følge af den abnorme vækstform, og den store

Fig. 8. To Hægebøge i sydkanten af Krogelund, afd. 84.
Til højre den samme som vist på fig. 5 set fra modsatte side.

E. Hartmann fot. 1965.

diameter kan ikke undre, da krone og løvmængde har opnået en uforholdsmæssig fylde, sammenlignet med forholdet hos de slanke, højkronede træer med de lange bare stammer.

Lys har Hægebøgen jo ikke savnet siden skovfoged ULRICH fandt den, derom vidner ikke alene OPPERMANN's beretning om ULRICH's lyshugst udenom Hægebøgen, men også det forhold, at den Avnbøghæk, som ULRICH plantede udenom den, endnu i 1928 stod velplejet og velbevaret og øjensynlig uden at have savnet lystilgang.

I begyndelsen af 1930'erne, da de gamle Bøge i afd. 104 var næsten 120 år gamle, kom bevoksningens skæbnetime. Afdelingen var bestemt til kultur med Gran, og idag er arealet dækket af ung Gran-skov. Rundt om og særlig vest for Hægebøgen er der dog bevaret en gruppe af de gamle Bøge, dels har jeg ment det interessant til sammenligning at have individer, der måske er af samme kuld, eller i det mindste viser normaltypen på stedet, dels har de vel også kunnet yde Hægebøgen lidt klimatisk beskyttelse under den lidt hårde foryngelsesperiode.

Foruden de omtalte finder man adskillige andre vrangne Bøge i

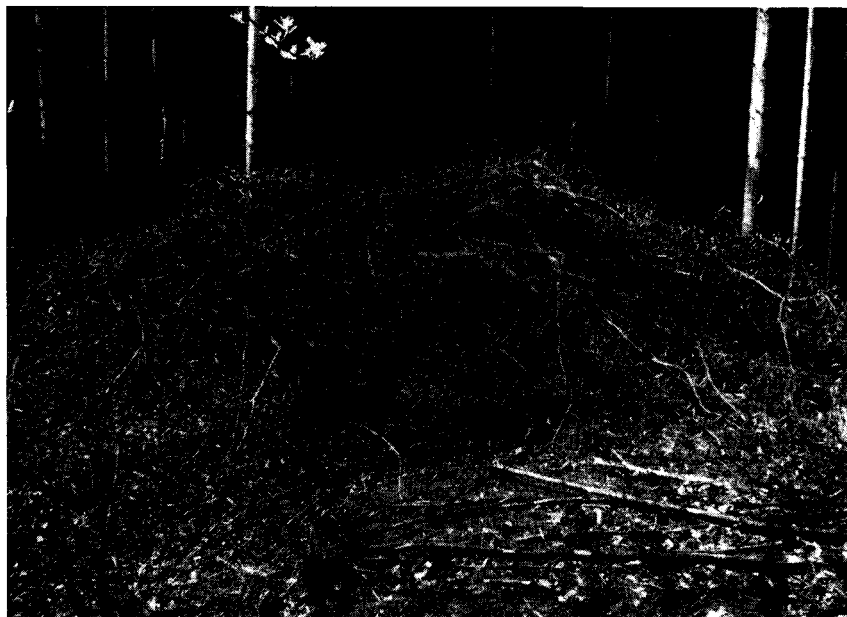

Fig. 9. Ung vrang Bøg i Slagslunde skov, afd. 103, ved langdyssen.
E. Hartmann fot. 1965.

egnens skove, mest yngre og ofte ganske små. Nogle genkender man næste gang, andre glemmer man, atter andre forsvinder, ofte dræbes de af de normalt voksendes skygge. Denne proces foregår dog ikke altid så hurtigt eller så sikkert, som man efter erfaringer med Bøge af normal type ville vente.

Man kan næppe se bort fra at den bredt krybende form, hvis vandrette dimensioner ofte overstiger den lodrette, og hvis blade bæres af grene, der bugter sig imellem hinanden som slanger, udvikler et assimilationsapparat, der er egnet til at fange det sparsomste lys. En sådan jordkrybende type findes i Slagslunde skov, i grænsen mellem afd. 102 og 103, lige ved langdyssen, i luftlinie 300 m øst for Festpladsbøgen. (fig. 9)

En anden vrang Bøg, der ganske mangler stamme, findes i den lille Klokkekildeskov, der ligger midt imellem Slagslunde skov og Ganløse Eget, på en stejl østhælde ned mod Damvad å. (fig. 10)

Denne skov erhvervede distriktet i 1942. Da jeg havde udredet dens historie, fandt jeg også årsagen til, at en vrang Bøg kunne vokse frem i denne isolerede Gran-skov. Skoven er plantet af to gårdmænd i 1886 –

Fig. 10. Vrang Bøg i Klokkelildeskoven, ned mod Damvad Å.
Til højre forrest en Hyldebusk.
E. Hartmann fot. 1965.

på begge gårdenes magreste mark, stødende op til det fælles skel. Ved overtagelsen stod Granerne som 60 årig, moden skov. Bøgen fandt jeg karakteristisk nok i det gamle markskel, hvor ploven aldrig har gået. Begge ejerne havde ladet en stribe langs skellet stå ubeplantet – vel for at kunne inspicere skellet og til borttransport af huggede stammer. Derved var der blevet levnet lys nok til, at Bøgen kunne overleve, om end den var holdt noget tilbage i vækst af Granernes skygge. Da de stærkt svampangrebne Graner blev hugget og erstattet med løvtrækulturer, tog den vrangle Bøg til at vokse stærkt, den er nu c. 7 m høj og c. 10 m bred både i ø.v. og n. s. Kronen ligger på jorden, og hele træet ligner mest af alt et bundt slanger, der snor sig rundt om hinanden. Frøet, hvoraf denne Bøg er spiret, er rimeligvis bragt til stedet af en oldenædende fugl, måske fra en af Slagslunde skovs vrangle Bøge, fuglen har sat sig i en busk i markskellet, eller høgen har holdt måltid på den på denne naturlige rastplads, og det dyrebare frø er faldet i skellet, netop på det eneste sted, hvor der var mulighed for, at det kunne vokse i fred.

Endnu skal nævnes en vrangle Bøg, der har haft en mærkelig

Fig. 11. Vrang Bøg, Slagslunde skov, afd. 110, blæst omkuld af vestenvinden februar 1962.
E. Hartmann fot. 1964.

skæbne. Den stod i Slagslunde skov, afd. 110, godt 100 m syd for skovfogedstedet, og let synlig fra sognevejen Slangerup-Slagslunde. I februar 1962 blæste træet omkuld for en vestenvind, der kastede det ud mod vejen, så det øverste af kronen nåede kanten af vejgrøften. Roden i vindsiden blev trukket op, mens den del, der udbredte sig i faldretningen, i hovedsagen blev i jorden. Træet fik derfor lov at blive liggende i håb om, at det kan bevare livet – jeg kender træer, der har levet over 25 år i tilsvarende stilling. Sommeren 62 var træet da også grønt, og forhåbentlig vil det finde en modus vivendi i forholdet til geotropismen såvel som til vejmyndighederne. Dets omkreds i brysthøjde er i 1963: 294 cm, svarende til en diameter på 93 cm. (fig. 11 og 12)

Slagslunde skov, og særlig den vestlige del – vest og sydvest for sognevejen, er rig på vrangle Bøge, og i et bælte langs udkanten er vrangle former og mellemformer mellem ret og vrang dominerende i skovbilledet. Allerede i 1907 bestemte landbrugsministeriet, at dette bælte, nu afd. 111, i princippet skulle undrages foryngelse og bevares indtil videre. Denne ministerielle indgriben skyldes et an-

Fig. 12. Nederste del af træ fig. 11.

E. Hartmann fot. 1964.

dragende af 30. januar 1907 fra Udvalget for Naturfredning, hvis formand var professor EUG. WARMING, mens kammerherre dr. phil. P. E. MÜLLER som formand for Naturhistorisk Forening var denne forenings repræsentant i udvalget. Andragendet blev sendt til skovriderens erklæring og i denne anbefalede skovrider AXEL HANSEN varmt den ønskede fredning og henledte opmærksomheden på flere vrang Bøge, i Lystrup og Uggeløse skove samt Krogelund, idet han henstillede disse spredte træer til enkeltvis fredning i den næste driftsplan, 1915.

Skovriderens udtalelse skulle nu på vej til ministeriet passere overførster-inspektionen, men da det netop var P. E. MÜLLER, der var overførster, er vi jo sikre på også her at have fået tilslutning til fredningen og, som det foran er nævnt, indførtes da også en driftsplanmæssig fredning af de mere seværdige vrang Bøge.

Fredningen er blevet opfattet således, at det særlig var de mere eller mindre vrang former i bevoksningen, der skulle bevares, og praktiseret sådan at man, mod almindelig forstlig praksis, huggede de retteste, mest normale træer.

I 1944, da bevoksningen var c. 160 år gammel og ved at blive affældig, lettedes fredningen noget, og en naturlig foryngelse indledtes,

idet det nu i fredningen var blevet bestemt, at der vel måtte foretages foryngelse, men ikke udføres Bøge-kulturer af anden oprindelse end den strengt lokale.

Det er min opfattelse, at den naturlige foryngelse efterhånden vil få et mere normalt præg end den gamle bevoksning, idet mange af de mest krybende eller hængende former vil gå til grunde i konkurrencen med de normalt voksende træer. Men anlægspræget vil nok, som naturfredningsrådet ønsker det, blive bevaret.

Sydøst for den omtalte bevoksning i afd. 111 ligger en lavning, kaldet Somose, som idag er bevokset med ung Ask, dels plantning, dels selvsåning, idet der tidligere har været en ældre generation af Ask på stedet. Allerede da denne beherskede arealet, fandtes der en stor del mindre, selvsåede Bøge af mere eller mindre vrang form, under Askenes milde skygge. Nogle af disse lykkedes det at bevare gennem foryngelsesperioden, og under den nuværende Aske-bevoksning vokser stadig nye Bøge, for en stor del af lignende typer, frem, og heriblandt enkelte udprægede og regelmæssige Hængebøge.

Højest sandsynligt stammer de fleste fra olden fra randbevoksningen i afd. 111, og det synes ikke udelukket at ikke blot genotypen, men også fænotypen snarere vil blive bevaret her, hvor jordbundsforholdene vel er uegnede for tilvejebringelsen af en Bøge-bevoksning, men hvor den let skyggende Aske-bevoksning opretholder et tåleligt mikroklima og en forholdsvis gunstig tilstand, især vand- og kvælstofbalance, i det øverste jordlag.

Denne Aske-mose viser os den vrangle Bøg som en fortrængt type. Man må vel tænke sig at den udpræget vrangle type, herunder hængeformen, så afvigende den er fra normalen, og så ganske u hensigtsmæssig, må være opstået ved mutation, eller, da typen findes mange forskellige steder indenfor Bøgens udbredelseområde, må det vel være mange, stort set ensrettede mutationer.

Som nævnt er typen vidt udbredt, men i forhold til normaltypen yderst fåtallig. Dette forhold skylder den netop sin helt usædvanlige mangel på hensigtsmæssighed, den bliver i enhver bevoksning af samme art eller af andet skyggetræ, tilbage i vækst, overskygget, og, trods sin meget store skyggetålingsevne, fortrængt.

Da de vrangle Bøge i vedteknisk henseende er lige så u hensigtsmæssige som i biologisk, bliver de forfulgt i det ordnede økonomiske skovbrug, og de individer, der ikke i de unge plantningers eller naturlige foryngelsers trængsel, er blevet dræbt af artsfællerne, vil snart falde ud ved de forstlige tyndingshugster.

Det er derfor intet under at denne ejendommelige type er sjælden,

og som alle de foranstående eksempler da også viser, findes i lys-træbevoksede moser, i skovkanternes sidelys, blandt markskellenes buskvegetation og lignende steder, hvor de unddrager sig deres normale artsfællers efterstræbelse – eller i Bøge-bevoksninger, hvis en eller anden forstmand, med interesse for typens ejendommelighed, og ejendommelighedens værdi, i tide har skaffet den fornødent lys ved øksens hjælp, eller en naturforsker eller en naturfredningsmyndighed er draget i felten for på de småarealer, det drejer sig om, at få økonomiens strenge love suspenderet til gavn for nogle særprægede individer der, takket være deres ejendommelighed og, på sin vis, skønhed, på en gang kan tjene forskningens interesser og glæde den læge naturinteresserede iagttager.

Summary

Freak Beeches at Farum Forest District

JUST HOLTEN

With reference to A. OPPERMANN'S »Vrange Bøge i det nordøstlige Sjælland« (= »Freak Beeches in North-East Zealand«. Det forstlige Forsøgsvæsen, Vol. 2, 1908 – »Renkbuchen in Dänemark«, Centralblatt für das gesamte Forstwesen, Vol. 35, 1909) the author describes some of the freak beeches at Farum Forest District where he has worked as a forest officer through 35 years.

The freak beeches are characterized as abnormal types in which the natural, negative geotropism of the stem has failed so that it appears with distinct and frequent angular bends, twists and turns.

OPPERMANN'S descriptions and experiments with freak beeches made an epoch within the study of heredity in forest trees.

In the present paper the author mentions several of the freak beeches at Farum Forest District where, already 1907, it was decided to preserve a number of these peculiar trees. By means of measurings and illustrations – from 1907 and 1964 – which often can be compared two and two, the reader gets an impression of the variation and growth of the freak beeches.

Special attention has been given to a 180 years old stand in Slagslunde Skov, preserved 1907 because of its many freak beeches. 1944 the preservation was somewhat modified, and natural regeneration – under the greatest consideration of the old, freak trees – was permitted. It is the opinion of the author that the density of the regeneration will cause that the new stand will contain fewer freak types than the old one. It is further described how the old freak beeches has regenerated under an ash stand in a nearly marsh. In the light shade of the ashes one can find many types, which have often obtained a particularly characteristic development.

The freak beeches have no value as forest trees; the wood can only be used as firewood. Because of their slow height growth they will be ousted by the straight trees in ordinary beech stands. Therefore they will often be found near openings and edges of the forest. At Farum Forest District many freak beeches have been given space and light to keep them alive and to develop, because they possess a remarkable beauty and may serve the interests of research.